

С. ВОВКАНИЧ

СЕМІОТИКА І СЕМАНТИКА ТРИЗУБА: ІНФОРМАЦІЙНА ВІЗІЯ

Після тривалих і важких потуг Верховної Ради відродився Державний Герб України — Золотий Тризуб. До речі, «герб» з німецької перекладається як «спадок», «спадщина». Звершилася історична справедливість: Україна — спадкоємниця Київської Русі — підняла на свій державний щит стародавній знак Володимира Великого. Щоправда, людська природа знає «передпологові потуги» при народженні нового, але в Україні вони бувають і у відродженні старого. Такий ми вже народ, що впадаємо в страшну лихоманку при малому, а що було б, коли б йшлося про затвердження великого Герба, якого Україна і досі не має, він знову у віддаленому на невизначений час художньому проекті. Але український народ сповна обходить і малим Гербом, тим паче, що у ньому Тризуб став основним і самодостатнім елементом. Без чого справді Україні нині не обійтися, то це — без прозріння і порозуміння. І щоб допоміг нам Бог по-державному зрозуміти цей, за М.С. Грушевським, «таємничий знак невідомого змісту» і стати гідними його широкій соціалізації на шляху нашого національного та духовного відродження.

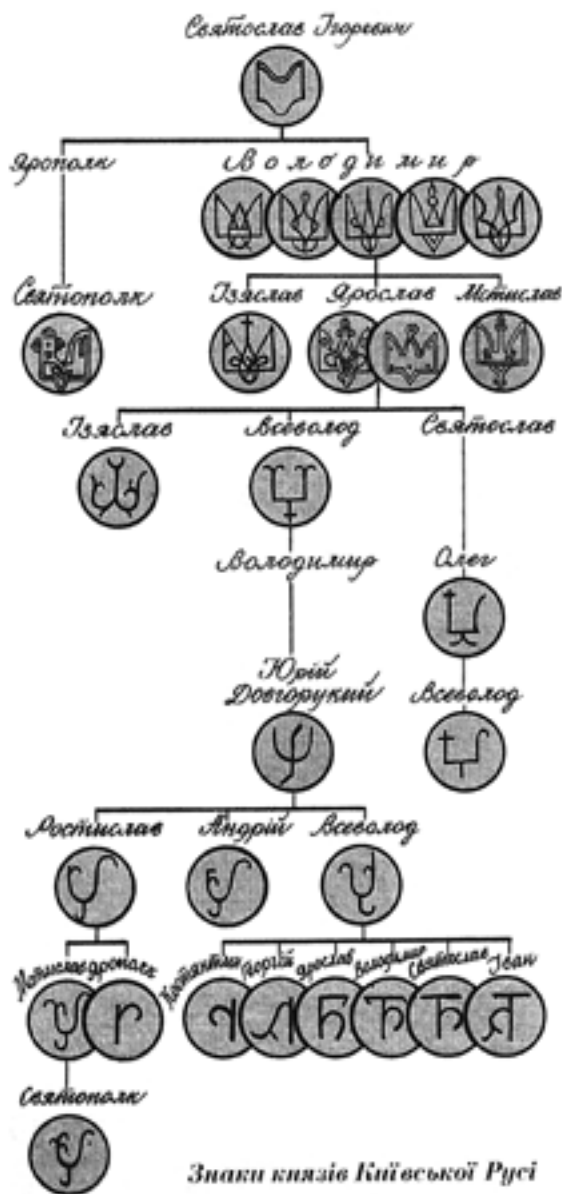
Сьогодні існує близько тридцяти теорій, версій, гіпотез тлумачення генезису та семантики цього стародавнього знака. Проте одностайної думки традиційно, як годиться для українців, немає. Очевидно, і не буде, бо таємничість символу така, що кожне нове покоління українців (виходячи вже не з історично притаманних нам протиборства та безпам'ятства, а зі свого рівня розвитку та національної свідомості) відкриватиме у ньому щось нове і важливе для сучасників. Однак для всіх поколінь було, є і буде найголовнішим — успадкувати та вберегти Тризуб як символ волі, демократії, знак державності соборної України.

Залежно від того, що саме різні автори історично вкладали в тлумачення тризуба, умовно

можна виокремити три їх групи: предметні, графічні та філософські. Наша інформаційна візія тризуба ґрунтується на філософії одвічного процесу трансмісії знань, досвіду як духовно-інтелектуального потенціалу в системі рушійних сил суспільного поступу, духовного і національного піднесення, ролі творчої еліти народу. На наш погляд, для України нині істотною є не так історична чи археологічна легенда тризуба, як зміст і глибинна філософія його семантики та семіотики. Герб асоціюється у нашій свідомості з життєдайним впливом променів загадкової золотої сув'язі, і на рівні архетипу він певною мірою вмотивовує державотворчі дії українців, починаючи від хлібороба, вчителя, науковця і до Президента України.

© ВОВКАНИЧ Степан Йосипович. Доктор економічних наук. Головний науковий співробітник Інституту регіональних досліджень НАН України (Львів). 2006.

Саме це може внести щось нове у сучасну стратегію ідеологічного забезпечення української національної ідеї. Тож сперечаймося не з приводу того, хто, коли і де вивищував цей давній знак, а як його розуміли і, зрозумівши, розширили і трансформували у світоглядну концепцію, на базі якої об'єдналися зусилля народу України для державотворення та національного розвитку.

У тому, що Тризуб несе в собі державотворчі інтенції, має релігійне та ідеологічне забарвлення, — сумнівів не виникає. Бо тільки цим можна пояснити незнищенність символу Руси-України впродовж багатьох століть, лютъ, з якою сприймають Тризуб вороги державної самостійності України. На цьому тернистому шляху Тризуб уже сам став історією, ввібравши в себе різні відтінки строкатої картини розвитку нашої державності та демократії, змагань народу за свободу і незалежність. За нього гинули у холодних бараках Сибіру, карцерах «Берези Картузької», мордовських таборах непокорені українські волеборці.

Не випадково дехто вбачає у цьому знакові свободу польоту сокола, графіку самого слова «воля». Інші асоціюють його з періодом посіву і дозрівання злакових, Тризуб — абрис плуга, колоса. І наш час сприяє визріванню нових поглядів на український герб. Якщо одним його середній зуб видається мечем, багнетом, інші трактують це як зело, паросток (дерево) вічного життя чи свічку каяття, що пламеніє у людських долонях, треті вбачають у ньому якір — як символ укорінення та непорушності української державності. Дехто бачить посередині Тризуба хрест, зведені вгору руки Бергині, яка захищає свої житло, родину, дітей, ініціали рівноапостольних Ольги і Володимира тощо (рисунок). Отже, кожен прозирає у сутність Тризуба з позицій свого світогляду, рівня духовно-культурного розвитку, національної свідомості, фахового досвіду... І це природно, бо інакше — не віднайти глибинне, не збагнути сутнісне. А може, розмаїття сутностей? Адже, за іншими версіями, Тризуб первісно називався «Трисула», тобто — Трисуття.

Якщо відкинути спільний числівник «три», то зв'язок слід шукати між словами «суття», «сутність» і «зуб». Тоді й вийде, як пише Василь Кобилах, що нинішній «зуб» не від зуба. Це слово з плином часу спримиізоване. Він вважає, що насправді воно походить «від *ss / su-bhuta*. 1. Благодать, щастя, благо, блажен-

ство (від Бога); 2. Вдалий, розумний, добрий, хороший... «Трисубгута» після історичного спрощення й занепаду придихового *бг* дало тризуб, а швидкою вимовою фонема [с] озвучується до нинішнього «Тризуб», що означає «Три благодаті».

Таким чином, ідеться про багатовимірність символу, який в одне ціле з'єднав три сутнісні благодаті. А чому, власне, тільки три?

І як тут не згадати, що в українській мові зустрічаємо прадавнє інформативно-загадкове слово «тризна», пов'язане з мудрими традиціями прощання з померлими. Чому нашим пращурам, проводжаючи людину в останню путь, для того, щоб жити і розвиватися на землі далі, слід було знати саме три сутності, чи благодаті? Які вони? Можна лишень здогадуватися, виходячи з певного світогляду, загальнолюдських цінностей, сутнісних факторів історії людства.

По-перше, живим слід належно оцінити все те добре, розумне, що було зроблено людиною, котра пішла з життя, щоб повно і правдиво передати набуток покійного нащадкам. По-друге, підготувати покоління, яке підростає, щоб соціум був готовий свідомо і відповідально прийняти це нове поповнення. І, потрете, гідно успадкувавши передане, молодим належить примножити його для своїх нащадків, для того, щоб продовжити розвиток благодатних ідей спільнотою чи у разі важких умов — вижити. Якщо у цьому вічному «коловороті» знань, як відшліфованому віками механізмові суспільного поступу, перше і друге завдання означають передачу інформації, мудрості тощо по вертикалі (від покоління до покоління), тобто формування потенціалу знань, то трете — ставить перед прийдешніми поколіннями досягнення вищої мети: на базі здобутого продукувати новаторські ідеї, поширювати знання по горизонталі. Водночас, уводячи їх у суспільний обіг, «вмонтувати» в обов'язкову «вертикаль» трансмісії інформації як стартовий фундамент для нащадків.

До цієї думки нас схиляє і Шевченкова «Тризна». Якщо ідеї (хоч якими б прекрасними вони були) людини, котра відійшла за виднокрай життя, не запліднюють помисли і почуття наступних поколінь, якщо нікому «піснею новою оспівати свободу на рабській землі», то рано чи пізно настає день, коли «и час уж проходит, никто не приходит, должно быть, друзьями навеки, навеки забыты они».

Як сказав автор фільму «Тризна» В. Вітер, мало хто з українців знає, що «наші пращури вважали: справляти тризну за хорошою людиною слід доти, доки всі її гарні риси і розумні задуми не передадуться сучасникам». На далеко не риторичне запитання режисера: «Навіщо я зняв фільм про Івана Миколайчука?» він сам собі відповів: «Для того, щоб жила Україна справді прекрасна і сильна, щоб народжувалися українські Тарновські та Цибульські».

Подумалось: якщо наші предки так глибоко розуміли філософію розвитку (саме у момент похорону ми найчастіше замислюємося над сенсом життя), то чи не могли ті три його засади (сутнісні благодаті), на яких ґрунтуються зв'язок поколінь та неперервність передачі знань, мудрості, досвіду, внести, скажімо, у певний знак чи символ, що постійно нагадував би кожній новій генерації про таїну незнищенності, коріння її роду, виток культури, мови тощо? Хіба наш прадавній знак у формі тризуба не має нагадувати сучасному поколінню про ці екзистенційні чинники? Це особливо важливо за умов посилення глобалізаційних й інтеграційних процесів, побудови національної економіки, де домінуватимуть не стільки матеріальні (вичерпувані), скільки невичерпні — інформаційні, духовні, інтелектуальні, творчі ресурси нації, які забезпечують її мовну, культурну, релігійну ідентичність, захищають самобутність, українськість нашого масмедійного простору.

Таке інформативно-дидактичне навантаження тризуба не втрачало своєї актуальності для українців від часів появи слова

«тризна», епопеї «Слово о полку Ігоревім» до гасел наших днів — «єдність народу», «соборність земель українських»... Тризуб відображає одвічний зв'язок поколінь, рух і роль знань, досвіду в розвитку людської спільноти та наближення її до пізнання істини, до сфер інтелектуальних, ідеальних — освіти, науки, культури, креативний ресурс яких невичерпний. Але чи не найголовнішим є те, що філософія Тризуба — це мудрість історії і духовна настанова живим: не сотворити кумира з тлінного тіла. А віддавши йому належне, увічнювати мудрість правди слова та благодієчність. Мертве тіло, навіть засновника імперії, навіть за склом у мавзолеї, не може бути об'єктом поклоніння. Мавзолей — не тризна, а імперія — не Вітчизна.

Розуміння цього чи не найбільше відрізняє ментальність українця від ментальності нашого північного сусіда, яка живилася ідеєю уніфікованого, «хорального» люду, вдячного «добродетелю» і «спасителю» — чи то цареві, чи то пролетарському вождю. По смерті вони неодмінно проголошуються святими, хоча один одного знищували і жодному ніколи не була притаманна ні висока духовність, ні терпимість до інших націй. Недавня церковна хода київськими вулицями вірних Московського патріархату, прихильників святості розстріляного більшовиками російського царя, — зайвий цьому доказ. Імперська ментальність «старшого брата», семіотика його ідеології і дій, на жаль, не полишають українську землю і завдають нам чимало проблем, а то й загроз нашій суверенності. Скільки ще треба кольорових революцій, щоб ми були єдині в розумінні цієї небезпеки? Щоб не забували, як у часи тоталітарного більшовицького правління навіть у львівській статуйі Нептуна, що на майдані Ринок, відтяли морський тризубець, щоб у пам'яті молодого покоління він не асоціювався зі знаком Володимира Великого.

Герб нашої Вітчизни — це спадок Київської Русі, символ, у якому зашифрована не одна

актуальна для нас істина, повчальна заповідь предків і континуум неперервності української культурної ментальності. А основи цієї ментальності — пріоритет духовності, толерантність, готовність до діалогу, мудрий пошук компромісу. Це в нас на рівні генотипу закодовано від «Руської Правди» і «Повчання своїм дітям» Володимира Мономаха. Водночас інформаційний підхід до тризуба дає змогу виокремити те важливе «повчально-третейське», що нині застерегло б нас від «гетьманських» амбіцій: «де три голови, там дві булави». Саме ці непогамовні амбіції фатально заважали і, на жаль, заважають нашому державотворенню, діалогу «третіх» раціональних думок, поглядів, ефективних дій, тобто тих толерантних і мудрих рішень, правда яких десь «посередині», як посередині третій зуб тризуба. Саме вони позбавляють нині багатьох псевдолідерів нації адекватної самооцінки і вміння правильно аналізувати зовнішні та внутрішні реалії, загрози і ризики, зрештою, завдають консолідації нації, а подекуди провокують сепаратизм та інші антиконституційні дії.

Духовно-моральні якості конче потрібні кожній людині, а найперше — лідерам нації, бо це допоможе знайти те найсуттєвіше «третє», що гасить чвари й об'єднує зусилля, є результируючим вектором згоди і рушійною силою загального поступу до єдності і добробуту народу. І в цьому сенсі тризуб несе національне екзистенційне навантаження, закликаючи нас пізнати і розпізнати самих себе, нашу історію та етнопсихологію і зрештою з'ясувати, що історія тоді нічому не вчить, коли сучасники — недбалі та невдячні учні.

Наші предки добре розуміли людську слабкість — розколюватись і зіштовхуватись лобами. Знали вони і силу єдності полярних сторін, вагу діалогу, рушійний імпульс розумного консенсусу. Все це вони ввели в один символ, який одночасно є і засторогою, і заповіддю. Задовго до європейських соціологів XVII століття вони відчували, що рівнодійна розвитку

суспільства як вектор його прогресивного руху лежить у духовно-інтелектуальній площині, тобто посередині між традиціями і новаціями, у різноманітні форм співіснування, а не взаємознищення. Вони освоїли тривимірний простір, а ми ще й досі за екстремально-більшовицькою інерцією користуємося революційним двомірним (хто не з нами, той проти нас): матеріальне — ідеальне, православний — греко-католик, позиція — опозиція, уряд — парламент, Схід — Захід і т. ін. Ми й далі кидаємо один в одного каміння, не вникаючи у глибинний сенс слів Христа. Адже в Євангелії від Св. Матфея вони звучать не так, як це зловмисне спотворювалося більшовиками: «Хто не зо мною, той проти мене, і хто зо мною не збирає, той розкидає».

Чи не закликає нас Тризуб збирати каміння та розбирати старі передвиборні завалля, а найголовніше — не зводити нових? Нарешті зрозуміти, що опозиція — це не третя колона, а друге конструктивне крило, коли йдеться про розбудову державності України. Воно може і має бути опозиційним до влади, оскільки кінцева мета — її здобуття; сильним, щоб захистити демократію і піднятися (економічно, соціально, інтелектуально, культурно), але не налаштованим на цілеспрямоване нищення самостійності України, її суверенітету.

Без каяття, без внутрішньої злагоди і мудрого компромісу, без цієї правди, що посередині, компрометуємо не лише демократію в Україні, а й Україну в демократичному світі. Піднявши заново прадавні символи, чи піднялися ми світоглядно, духовно, патріотично?

В Україні не бачимо в нашому Тризубі двох крил разом, таких потрібних для злету народу, двох гілок дерева нашого життя і розвою, обламуючи які, залишаємось із обчиркженим костуром, каліками на розірваній регіональними політиками і вождями землі! Особливо дивує, коли саме так створюється ситуація, яку неодмінно використовує третій — не для національних інтересів України, а задля власної чи корпоративної (партійної) ви-

годи. Недавно наш перший Президент зайнявся створенням фонду «Об'єднаймо Україну», а де він був, коли проурядові партії у своїх агітаційних плакатах під час президентських виборів 2004 року ділили її народ на три сорти? Духовно-інтелектуальне забезпечення нашого державотворення від самого початку президентства Л. Кравчука чітко мало б ґрунтуватися на національній ідеї, на її триєдиних імперативах: Україна — соборна, культурна і конкурентоспроможна держава. Натомість на початку своєї каденції він стверджував, що національної ідеї немає, а Л. Кучма — що вона не спрацювала.

Тризуб — це знак, у якому національна ідея триєдності закодована у чіткому графічному виконанні. Він не символізує у натуральній формі ні тваринний, ні рослинний світ. Його не слід порівнювати із символічними орлами наших сусідів (чи то з роздвоєною, чи коронованою головою), з різними левами чи ведмедами, адже ці символи — зовсім іншого філософського рівня узагальнення людських цінностей. Тризуб за глибиною трактування духовного життя, «трійцею», може певною мірою порівнюватися з іншим прадавнім символом — Хрестом. За Тризуб, як і за Хрест часів римського правителя Адріана, вбивали, позбавляли пам'яті, викидали з історії. Тризуб витіснили з нашої національної семіотики, замінювали імперсько-мілітарною, буцімто інтернаціональною, а насправді комуністичною символікою. Врятувати за таких умов Тризуб міг тільки розіп'ятий Спаситель. Але для цього вже знадобився Хрест. Тризуб — знак національного і духовного відродження народу України, його рятівна трійця. Поет Богдан Стельмах у Тризубі бачить не тільки літеру «Ш», а символ переслідуваної духовності і правічної надії на воскресіння нашої державності.

У цьому контексті прикметник «духовний» пов'язаний не тільки з церковними чи релігійними атрибутами, а й з неперервністю передачі нагромадженої людством духовної,

культурної, інтелектуальної спадщини наступним генераціям, їх одухотворенням. Саме передача інформації, традиційних і нових знань від одного покоління до іншого (через родину, школу, церкву, коледж, університет тощо) — це не тільки суспільна «вертикаль» формування капіталу знань, а тонкий соціально-психологічний фактор одухотворення, творчої елітарності, що ґрунтується на освіченості, інтелекті, етиці, естетиці, врешті, на культурі. Метод захисту від глобалізації і збереження національної автентичності лише один: нарощення власного духовно-інтелектуального потенціалу, підвищення освітнього, професійного, творчого рівня свого народу до світового.

Безперечно, народ, який породив тризуб, — один із давніх, і його коріння — у духовних витоках людської цивілізації. Зв'язок між тризубом і Україною вельми непростий. І сьогодні, коли нас, українців, за старовинний державний герб не засуджують і не мордують, Тризуб має стати основою Великого державного герба, консолідації нації, зростання її могутності. З другого боку — щоб збудувати суверенну Україну, духовно об'єднати її народ, мусимо зрозуміти філософію Тризуба. А зрозумівши, станемо гідними високого його змісту, як і національного прапора, на якому Тризуб по праву займе своє належне місце як Герб вільної соборної України.

Щоб цього досягти, не забуваймо слова з Євангелія від Св. Матфея: «Кожне царство, розділене само в собі, не встоїться». Пам'ятаймо, що даний українцям давніми їхніми предками Тризуб і сьогодні застерігає від поділу супроти себе (в самому собі) на уніатів і православних, правобережних і лівобережних, східняків і західняків, на прихильників президентсько-парламентської України і навпаки, а закликає всіх бути єдиним державотворчим народом. Тоді і боротьба за визнання УПА воюючою стороною перестане бути актуальною, бо всі визнають патріотизм — любов до Вітчизни — найбільшою цінністю.

Тризуб відображає духовне перехрестя (зв'язок) вічного з тлінним, космічного із земним, людського з Божим, українського із загальнолюдським. У нього, як і в Хреста, є своя «вертикаль», що віддзеркалює імпульси доброти, духовності і розуму, які надходять з інформаційного поля небес, водночас земну «горизонталь» творчих можливостей людини, нації.

Цей прадавній знак переносить нас у площину духовної культури, узагальнено відображаючи роль духовності у неперервності розвитку людини, нації, людства. У цьому контексті культура (праці, побуту, навчання, політики тощо) — рівень творчого надбання та широкої соціалізації продуктивно-конструктивних (оптимально раціональних, морально вмотивованих і соціально орієнтованих) ідей, традиційних і нових знань, досвіду, звичаїв, навичок тощо. Тобто тієї непроминально-цінної інформації, що, як квінтесенція людського розуму, таланту і духу, перманентно передається у вигляді соціального спадку від покоління до покоління.

З огляду на це культура в інформаційному плані віддзеркалює не лише рівень розвитку, виховання, освіти сучасників, а й притаманну їм систему організації життя (група, регіон, держава). Культура, втілена в духовних і матеріальних формах, живиться креативними ідеями, знаннями, які безперервно перебувають у соціальному русі як по вертикалі (від однієї генерації до іншої), так і по горизонталі (на рівні одного покоління, особи). Творчо збагачуючись та семантично ущільнюючись упродовж століть, ці знання є тим невичерпним інтелектуальним ресурсом багаторазового користування, послугуючись яким кожна людина (група, нація) може сформувати (і формує) свої світобачення, національну та загальнолюдську свідомість, ставлення до праці, збереження звичаїв батьків, рідної мови, літератури, релігійної ідентичності, зрештою, природного довкілля, захисту державного суверенітету своєї країни і демократії у світі.

Маючи такої сили символ-знак, як Тризуб, і сперечаючись до хрипоти з приводу його затвердження Великим гербом України, чи спромоглися б ми об'єднатися навіть навколо українського Вашингтона? Бо так нам важко і в третьому тисячолітті збагнути прадавню символіку Тризуба — в єдності сила! Тяжко осягнути й молитву Шевченка: «А всім нам вкупі на землі єдинодумліє подай і братолюбіє пошли!» чи «Обніміться ж, брати мої!».

Очевидно, що поет не мав на увазі суцільну радянську «єдність думок», коли навіть інтелігенцію відучили від її основної функції — інакодумання. Зрозумівши єдинодумліє як запоруку нашої соборності, ми з символом триєдності розвитку ввійдемо у світ як державотворча модерна нація, що подолала всі випробування минулого та економічні труднощі сьогодення і, наперекір їм, сформувала своє щасливе майбутнє. Україна розвиватиметься не тільки «всупереч», а й «завдяки» — єдності розмаїття у системі людських відносин і цінностей, явищ і процесів, вимір яких не обмежується лише простою дуальністю чорне—біле.

Звикаймо до тонких когнітивних — духовно-інтелектуальних, морально-психологічних, культурно-етнічних, інформаційно-інноваційних та інших структур взаємодії українських громад і людських спільнот взагалі, які базуються на триєдності елементів передачі (чи то по вертикалі, чи то по горизонталі) інформації — джерела, каналу передачі і приймача. Без якогось одного із цих

неодмінних елементів немає процесу передачі інформації ні в природі, ні в суспільстві, отже, немає й розвитку.

Насамкінець ще одна аксіома: природа інформації — духовно-інтелектуальна, а канали її передачі поки що відомі як матеріальні. Тому архаїчно, з більшовицькою атеїстичною безкомпромісністю, не протиставляймо духовне (ідеальне) матеріальному, а пізнаваймо їх в органічній єдності, точніше, в триєдності. Тоді й Державний герб — Тризуб — зрозуміти нам буде легше, а нашим керівникам визначитися — як, на чийй землі та яку Україну будувати.

P. S. У процесі роботи над англійською анотацією статті я ще раз пересвідчився в неналежному ставленні сучасного українського політикуму до Тризуба: на офіційному сайті національної символіки України не виявилось адекватного перекладу англійської назви нашого малого герба. Я сподівався, що українські вчені, дипломати, політики попрацювали над тим, щоб «тризуб», як свого часу слова «спутник», «перестройка», автентично ввійшов до англійської та інших мов. Натомість чи не найчастіше натрапляємо на англійський переклад, який базується на навмисно зменшувальній і принизливій назві росіянами Державного герба України — «трезубец», відповідно, — «Trident». На щастя, хоч українці США, Канади, Великої Британії у своїх англомовних виданнях називають Герб України достойно — Tryzub.